

Antoni Głowacki 
Uniwersytet Warszawski

„Każdy przeżywa wiarę na swój sposób”. Modele religijności w paryskiej parafii katolickiej

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.1.07>

Abstrakt Artykuł przedstawia modele religijności występujące w paryskiej parafii katolickiej, rekonstruowane na podstawie różnic w organizacji mszy obserwowanych między trojgiem animatorów liturgicznych. Analiza różnic preferencji religijnych jest zagadnieniem szczególnie istotnym w przypadku badań parafii. Często są to wspólnoty wewnątrznie zróżnicowane, co wynika z arbitralnego (a nie dobrowolnego) przyporządkowania wiernych. Proponowana analiza odwołuje się do teorii religii Simmla oraz teorii aktora-sieci, sytuując się w nurcie socjologii relacyjnej, podkreślającej konieczność brania pod uwagę specyfiki zjawisk religijnych. W konsekwencji głównym zadaniem jest opisanie kluczowej dla nich relacji między wierzącymi a rzeczywistością duchową. Preferencje liturgiczne zostały opisane jako wynikające z odmiennego postrzegania centralnej dla katolicyzmu relacji między wiernymi a ich Bogiem.

Słowa kluczowe katolicyzm, religijność, socjologia relacyjna, socjologia religii, Francja

Antoni Głowacki ukończył studia magisterskie w École des Hautes Études en Sciences Sociales w Paryżu w zakresie nauk o religiach i społeczeństwie. Specjalizuje się w socjologicznych i antropologicznych badaniach religii, szczególnie katolicyzmu we Francji i w Polsce. Doktorant Instytutu Socjologii UW.

Adres kontaktowy:

Instytut Socjologii UW,
ul. Karowa 18, 00-927 Warszawa
e-mail: a.glowacki@is.uw.edu.pl

Danièle Hervieu-Léger (1999) charakteryzowała współczesny katolicyzm jako religię złożoną w coraz większym stopniu z niewielkich wspólnot, tworzonych przez osoby podzielające preferencje dotyczące sposobu rozumienia i przeżywania wiary. Według tej perspektywy różnorodność modeli religijności, współistniejących w katolicyzmie, byłaby zagospodarowana przez różnorodność wspólnot, w których mogłyby one być realizowane. Jednocześnie jednak nie można zapominać, że podstawową wspólnotą, do której należy każdy czło-

nek Kościoła katolickiego, jest parafia, zazwyczaj skupiająca wszystkich wiernych zamieszkujących dane terytorium (KPK 1983 kan. 518). Podział na parafie należy do innego porządku niż uczestnictwo w dobrowolnych wspólnotach – nie jest on kwestią wyboru, ale odgórnego przyporządkowania. Nasuwa się pytanie, w jaki sposób we współczesnym katolicyzmie rosnąca tendencja do indywidualizacji wiary i przeżywania jej na własny sposób współgra z funkcjonowaniem wiernych we wspólnotach parafialnych, określonych w sposób geograficzny, w których spotykają się katolicy preferujący różne modele religijności.

W artykule przedstawiam materiał etnograficzny pochodzący z jednej z parafii katolickich w Paryżu, zebrany w trakcie badań terenowych prowadzonych od grudnia 2014 do maja 2015 roku¹. Kościół i parafia pod wezwaniem św. Józefa (Saint-Joseph²) stanowią przykład wyjątkowo różnorodnej wspólnoty parafialnej, gromadzącej katolików o różnym pochodzeniu społecznym i etnicznym. Wierni należący do parafii mają także zróżnicowane podejście do tego, jak najlepiej przeżywać własną wiarę. Celem artykułu jest przedstawienie analizy konkurencyjnych modeli religijności, istniejących w kościele Saint-Joseph, przeprowadzonej przy użyciu narzędzi zaczerpniętych z socjologii relacyjnej.

¹ Badania będące podstawą niniejszego artykułu zostały przeprowadzone dzięki wsparciu finansowemu Ambasady Republiki Francuskiej w Warszawie w ramach programu *Bourse du Gouvernement Français*. Ich szerszym omówieniem jest praca *Rendre Dieu présent. Ethnographie d'une paroisse catholique nord-parisienne* (praca magisterska przygotowana pod kierownictwem Nathalie Luki, obroniona w École des Hautes Études en Sciences Sociales we wrześniu 2015 roku).

² Nazwa parafii została zmieniona, podobnie jak wszystkie imiona pojawiających się osób, a także niektóre detale nieistotne dla wniosków wyciąganych z przedstawionych danych.

Nieredukcjonistyczna socjologia religii

Mówiąc o modelach religijności odwołuję się do pojęcia „religijności” w znaczeniu, jakie nadał mu Georg Simmel. W odróżnieniu od innych pism niemieckiego socjologa jego rozważania dotyczące religii nie doczekały się wielu kontynuatorów ani komentatorów (Vandenberghe 2010; Motak 2013). Dla Simmla zinstytucjonalizowana religia jest zjawiskiem wtórnym wobec bardziej pierwotnej indywidualnej religijności, rozumianej jako specyficzne „nastawienie duszy” wierzącego (Motak 2013). Według tej koncepcji, życie wewnętrzne osoby religijnej jest skierowane na zewnątrz, w kierunku rzeczywistości ponadnaturalnej. Religia nie jest tylko orientacją poznawczą (założeniem o istnieniu świata ponadnaturalnego), ale także zaangażowaniem w relację z tym światem. Jest więc nastawieniem przede wszystkim praktycznym, a dopiero w dalszej kolejności teoretycznym. Wiara, przynajmniej w wersji chrześcijańskiej, zakłada przekonanie o istnieniu Boga, ale stanowi to jedynie jej konieczną podstawę, a nie najważniejszą treść. Kwestia falsyfikowalnej rzeczywistości ustępuje tu miejsca wewnętrznemu nastawieniu, zaufaniu (Lamine 2010). Społeczność wiernych jest grupą ludzi złączonych faktem, że każdy z nich nawiązuje osobistą relację zaufania z Bogiem (Vandenberghe 2010; Motak 2013)³.

Warto zwrócić uwagę szczególnie na dwa elementy teorii Simmla. Po pierwsze, Simmel nie stara się zrozumieć wiary religijnej ani poprzez odwołanie do funkcji pełnionej przez nią w społeczeństwie,

³ Omówienie prac Simmla dotyczących socjologii religii przedstawia Dominika Motak w pracy *Między transcendencją a immanencją. Religia w myśli Georga Simmla* (2013).

ani do historycznych analiz jej rozwoju. Przeciwnie, przyjmuje podejście nieredukcjonistyczne, poszukując tego, co dla tego zjawiska specyficzne i co stanowi o jego odrębności. Po drugie, proponuje on interesującą koncepcję „gwiazdzistej” wspólnoty religijnej, według której kluczowa z punktu widzenia analitycznego jest relacja nawiązywana przez każdego z jej członków z centrum – Bogiem.

Perspektywa Simmla kieruje uwagę na centralną relację, stanowiącą o specyfice religii jako zjawiska. Podobny program badawczy można odnaleźć w nowszych pracach z nurtu teorii aktora-sieci. Bruno Latour, pisząc o konieczności odejścia od redukcyjnych wyjaśnień „społecznych” proponowanych przez socjologię krytyczną (przede wszystkim Pierre’a Bourdieu⁴) w stronę analizy biorącej pod uwagę specyfikę badanego zjawiska, odwoływał się właśnie do religii jako fenomenu nieredukowalnego do gry sił politycznych czy społecznych (2010). Religia jest także jednym ze „sposobów istnienia” analizowanych przez niego w pracy *Enquête sur les modes d'existence* (Latour 2012), będącej programowym tekstem socjologii nieredukcjonistycznej. Według tej perspektywy kluczem do zrozumienia różnych sposobów istnienia jest właśnie identyfikacja sposobów tworzenia właściwych dla nich relacji. Bardziej szczegółową analizę religii w duchu teorii aktora-sieci przedstawia Albert Piette w pracy *La religion de près* (1999). Piette opisuje wspólnotę parafialną jako heterogeniczny zbiór aktorów ludzkich i nieludzkich. W tym ujęciu parafia katolicka jest przedstawiona jako niezwykle różnorodny zespół elemen-

tów, a kluczowe staje się pytanie o to, co pozwala utworzyć z nich stabilną wspólnotę. Według Piette’a jest to nieustanne odwołanie do Boga jako „ramowej zewnętrzności” (*exteriorité cadrante*) wszystkich działań podejmowanych w obrębie parafii.

W szerszym nurcie socjologii relacyjnej podkreśla się często jej powinowactwo teoretyczne zarówno z Latourem, jak i z Simmlem (zob. np. Dépelteau 2015; Prandini 2015; Hałas, Donati 2017). Jednak w przypadku socjologii religii szczególnie istotne znacznie ma sposób rozumienia aktorów społecznych, który odróżnia teorię aktora-sieci od znacznej części socjologii relacyjnej. Fundamentalne dla teorii aktora-sieci założenie, że relacje społeczne mogą być nawiązywane nie tylko między aktorami ludzkimi, ale także nieludzkimi, pozwala na włączenie w obręb analizy socjologicznej relacji między ludźmi a światem duchowym (bez porzucania metodologicznego agnostycyzmu). Tę możliwość w pełni wykorzystał Piette, przedstawiając analizę Boga jako aktora socjologicznego (1999)⁵. Odróżnia to ten nurt od znacznej części socjologii relacyjnej, w której relacje społeczne określa się jako nawiązywane wyłącznie przez ludzi (np. Donati 2015), lub pomija się ten problem w analizie, ograniczając się do badania relacji między ludźmi bez deklarowania, że tylko oni mogą nawiązywać relacje społeczne (np. Crossley 2015).

⁵ Jak twierdzi Piette, analiza religii pomijająca jej aspekt duchowy jest z konieczności niepełna. Jednocześnie jednak uwzględnienie tego wymiaru nie może odbywać się kosztem neutralności w kwestiach metafizycznych. Piette proponuje analizę sytuacyjną, pozwalającą na opisanie roli odgrywanej przez Boga w sieci zależności tworzących parafię katolicką bez przyjmowania założeń dotyczących jego rzeczywistego istnienia. Kluczowa dla tej perspektywy jest rekonstrukcja pozycji Boga oparta na materiale empirycznym.

⁴ Znamienne, że teoria religii Bourdieu była krytykowana jako zbyt redukcyjna nawet w świetle jego własnej perspektywy teoretycznej (zob. np. Dianteill 2002, Verter 2003).

Przyjęcie perspektywy teoretycznej inspirowanej pracami Simmla i teorią aktora-sieci pozwala na analizę preferencji religijnych jako różnic między modelami religijności, rozumianymi jako sposoby zagospodarowania właściwego wierzącym nastawienia na transcendencję. Aby opisać indywidualne preferencje religijne badanych, konieczne jest zrekonstruowanie sposobów, w jakie konstruują oni własne relacje z Bogiem. Przyjęcie tego rodzaju perspektywy, podkreślającej relacyjny charakter religii, pozwala na poważne potraktowanie deklaracji rozmówców podkreślających, że dla nich samych relacja z Bogiem jest najważniejszym elementem wiary i celem ich aktywności religijnej.

Socjologiczna analiza religii, prowadzona w duchu relacyjnym, musi opierać się na konkretnych danych empirycznych, pozwalających na opisanie rzeczywiście występujących różnic w podejściu do wiary. Z tego punktu widzenia szczególnie interesująca wydaje się analiza parafii jako terenu badawczego, w którym – ze względu na arbitralność przyporządkowania wiernych – spotykają się katolicy o różnych preferencjach.

Parafia jako teren badań

Wybór parafii (a nie, na przykład, wspólnoty charyzmatycznej) jako miejsca obserwacji może się wydawać anachroniczny. Znaczna część badaczy zajmujących się współczesnym francuskim katolicyzmem po stwierdzeniu zaniku religijności nawet w najbardziej konserwatywnych regionach (Lambert 1985) zajęła się analizowaniem współczesnego pejzażu katolickiego, mającego charakteryzować się przede wszystkim indywidualizacją wiary oraz

rosnącym sceptycyzmem wobec tradycyjnej hierarchii. Danièle Hervieu-Léger opisywała, w jaki sposób rosnąca potrzeba praktykowania religii w wersji odpowiadającej indywidualnym gustom przyczynia się do powstawania niewielkich wspólnot opartych na podobieństwach ich członków (1999; 2010) oraz krystalizowania się odrębnych wzorów zaangażowania religijnego, takich jak chrześcijaństwo afektywne, kulturowe, humanitarne, polityczne czy humanistyczne (1999). Coraz częstsze są także przypadki kwestionowania tradycyjnej hierarchii kościelnej i przekazywania szerszych niż wcześniej kompetencji w ręce osób świeckich, co powoduje erozję autorytetu kapłanów (Béraud 2007). We Francji ten proces jest dodatkowo wzmocniony z powodu relatywnie niewielkiej liczby aktywnych księży: zaangażowanie osób świeckich staje się w takiej sytuacji koniecznością⁶. W efekcie w coraz większym stopniu można mówić o katolicyzmie jako zbiorze niewielkich wspólnot – różniących się między sobą, ale wewnętrznie homogenicznych.

Niektórzy badacze zajęli się jednak tym, co obecnie „stało się z parafianinem i jego wspólnotą, parafią”⁷

⁶ W tym miejscu trzeba podkreślić, że ten problem w znacznie większym stopniu dotyka Francję prowincjonalną niż sam Paryż, a więc diecezję w której znajduje się parafia Saint-Joseph. Zgodnie z oficjalnymi danymi, w okresie w którym prowadzone były omawiane badania, w 106 parafiach archidiecezji paryskiej aktywnych było około 500 księży diecezjalnych oraz 100 stałych diakonów (<http://www.eglise.catholique.fr/structure/dioecese-paris/>, stan na lipiec 2015). Do tego należy doliczyć księży należących do zgromadzeń religijnych. Z kolei w roku 2012 (ostatnim, dla którego dostępne są pełne dane), w całej Francji przebywało mniej niż 17 tysięcy księży (w tym około 13300 księży diecezjalnych) w ponad 12 tysiącach parafii (<https://eglise.catholique.fr/guide-eglise-catholique-france/statistiques-de-leglise-catholique-france-monde/>, dostęp w dniu 15 stycznia 2019). Widać więc, że liczba księży przypadających na jedną parafię w Paryżu znacząco przewyższa średnią krajową.

⁷ Wszystkie cytaty z nie tłumaczonych tekstów obcojęzycznych przytaczam w tłumaczeniu własnym.

(Bobineau 2006: 93). Poza wspomnianymi już badaniami Piette'a, warto wspomnieć także o Olivierze Bobineau (2006), opisującym dwie parafie katolickie (we Francji i w Niemczech) oraz analizującym różnice istniejące w obrębie tych grup. Bobineau pokazuje, że we wspólnocie parafialnej możliwe jest realizowanie różnych modeli uspołecznienia religijnego. Według tego ujęcia, parafia okazuje się grupą heterogeniczną, której specyfika wynika z dynamiki konkretnej grupy społecznej i może znacząco różnić się między parafiami. Brigitte Bleuzen (2008) pokazywała różnorodność w obrębie parafii w jeszcze bardziej wyrazisty sposób, analizując napięcia powstające między grupami parafian o różnym pochodzeniu etnicznym (francuskim i afrykańskim) w parafiach na paryskich przedmieściach⁸.

Przywołane prace francuskie dotyczą parafii rozumianej przede wszystkim jako wspólnota wiernych. W Polsce, począwszy od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, dominuje raczej spojrzenie na parafię w kontekście instytucjonalnym. Jest ona przedstawiana głównie jako lokalne przedstawicielstwo Kościoła katolickiego. W takim duchu pisał o parafii na przykład ks. Piwowarski (1969). Z kolei prace dotyczące wymiaru wspólnotowego opisują głównie tradycyjne, relatywnie izolowane społeczności wiejskie (klasyczną pozycją z tego nurtu jest np. Czarnowski 1958). W ostatnich latach te dwie perspektywy łączyli Sławomir Mandes i Maria Rog-

czewska (2008), opisując zarówno instytucjonalną, jak i wspólnotową stronę funkcjonowania parafii. Jednak w polskiej socjologii brakuje analiz wewnętrznej różnorodności miejskich wspólnot parafialnych, porównywalnych z przywołanymi wyżej pracami francuskimi. Te różnice zainteresowań badawczych są zrozumiałe wobec różnej sytuacji samego katolicyzmu w Polsce i we Francji – można przypuszczać, że rola parafii jako elementu hierarchicznej instytucji jest u nas znaczniejsza.

Metody badań

Zasadnicza część badań stanowiących podstawę tego artykułu była prowadzona między grudniem 2014 a majem 2015 roku w paryskiej parafii Saint-Joseph. Był to intensywny okres katolickiego roku liturgicznego, obejmujący Adwent, święta Bożego Narodzenia, a następnie (po stosunkowo krótkim okresie zwykłym) Wielki Post oraz Wielkanoc wraz z jej oktawą. Poza tymi wydarzeniami w parafii odbywały się także regularne działania, w tym przede wszystkim msze (w dni powszednie i niedziele), śniadania dla okolicznych ubogich (w soboty i niedziele), comiesięczne spotkania formacyjne przeznaczone dla imigrantów z Afryki subsaharyjskiej, lekcje śpiewu gregoriańskiego, spotkania rady parafialnej, spotkania duszpasterstw dla młodzieży i inne.

Podstawową metodą badawczą zastosowaną w opisywanych badaniach była obserwacja uczestnicząca, prowadzona w czasie wymienionych wyżej wydarzeń życia parafialnego. Jej forma była z konieczności różna, uzależniona od charakteru danego wydarzenia. Niektóre ze spotkań parafialnych pozwalały na bardziej zdystansowaną i pasywną ob-

⁸ W kontekście francuskim jest to szczególnie istotny problem, bowiem kwestia migracji stanowi tam niezwykle ważne pole działania Kościoła katolickiego. Jak zauważa Margaret Mooney, francuski Kościół używa społecznie kontrowersyjnego problemu imigracji, aby utwierdzić swoją rolę „sumienia społeczeństwa”, wzywając wszystkich do zgodnego życia niezależnie od sposobu przybycia, statusu prawnego czy pozycji społeczno-ekonomicznej (Mooney 2006).

serwację (msze święte, spotkania rady parafialnej), inne wymagały bardziej aktywnego uczestnictwa (na przykład przygotowanie jedzenia na śniadania dla ubogich). Konkretnym efektem obserwacji były notatki terenowe, w których znalazły się także zapisy wielu nieformalnych rozmów z parafianami prowadzonych w trakcie obserwacji uczestniczącej.

Uzupełnieniem obserwacji było siedem częściowo ustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych z kluczowymi postaciami życia parafialnego: trójką najbardziej aktywnych animatorów liturgicznych (ich szczegółowe portrety zostały przedstawione niżej), proboszczem parafii, osobą prowadzącą spotkania duszpasterstwa młodzieży, osobą prowadzącą lekcje śpiewu liturgicznego, a także osobą odpowiedzialną za przygotowanie kościoła przed modlitwami. Wywiady te w większości miały za zadanie pogłębienie wniosków wyciąganych z obserwacji i odbywały się w ostatnim okresie badania. Wyjątek stanowi rozmowa z proboszczem, która miała charakter wstępny i została przeprowadzona jeszcze przed rozpoczęciem głównych badań. Wywiady odbywały się w mieszkaniach rozmówców (w trzech przypadkach) lub na terenie parafii albo w jej okolicy (cztery wywiady). Wszystkie rozmowy (zarówno wywiady, jak i nieformalne rozmowy z parafianami w trakcie obserwacji) były prowadzone w języku francuskim.

Animatorzy liturgiczni w kościele Saint-Joseph

Badana parafia znajduje się w północnym Paryżu, w dzielnicy zamieszkałej w dużej mierze przez imigrantów, szczególnie z krajów Afryki północnej

i subsaharyjskiej. W latach czterdziestych dwudziestego wieku znaczący wpływ na jej funkcjonowanie wywarły ruchy Akcji Katolickiej i Misji Robotniczej⁹. Obecnie znaczną część wiernych stanowią obcokrajowcy. Są to przede wszystkim imigranci z francuskojęzycznych państw Afryki subsaharyjskiej (Kongo, Kamerunu, Togo, Burkiny Faso i innych), a w mniejszym stopniu także z Azji Południowo-Wschodniej, Europy Wschodniej oraz Ameryki Południowej. Obcokrajowcami są także sami księża – w opisywanym okresie w parafii pracowali kapłani pochodzący z Włoch oraz Haiti. Około połowy wszystkich parafian stanowią osoby o francuskim pochodzeniu (*Franco-Français*, jak sami o sobie mówią¹⁰).

Różne podejścia do religijności istniejące w parafii najwyraźniej uwiadcniają się w trakcie niedzielnych mszy, zbierających całą wspólnotę. Forma celebracji jest w znacznym stopniu kształtowana przez świeckich członków parafii, posiadających wyraziste poglądy na kwestie dotyczące wiary. Ponieważ zaś msze przygotowywane są przez różne osoby, które kształtują liturgię według własnych preferencji, pojawiające się w czasie mszy różnice stanowią

⁹ Na istotną rolę tych ruchów w parafiach północnego Paryża zwracają uwagę Bruno Duriez (2012) oraz Tangi Cavalin i Nathalie Viet-Depaule (2012). *Mission ouvrière* (Misja Robotnicza) jest inicjatywą francuskiego Kościoła katolickiego, której celem jest ewangelizacja w dzielnicach robotniczych. Została założona w roku 1957 na bazie szeregu istniejących wcześniej organizacji.

¹⁰ W tym artykule stosuję kryteria używane przez samych badanych, przede wszystkim rozróżnienie między „Franko-Francuzami” (*Franco-Français*) a imigrantami. Są to sformułowania stosowane przez moich rozmówców. Dyskurs dotyczący etniczności we francuskich parafiach krytycznie analizuje Brigitte Bleuzen w swoim artykule „*Africains*” *en paroisses de banlieues* (2008), skupiając się przede wszystkim na opozycji „francuskości” i „afrykańskości”. Przywołuję sformułowanie *Franco-Français* aby oddać postrzegane przez badanych podziały etniczne, trzeba jednak pamiętać, że nie jest to pojęcie ani ścisłe, ani neutralne.

dobry materiał do rekonstrukcji istniejących w parafii modeli religijności.

W kolejnych częściach przedstawiona została trójka animatorów liturgicznych, wybrana spośród piątki pracującej w kościele Saint-Joseph. Te portrety opierają się zarówno na obserwacji uczestniczącej w czasie mszy, innych aktywności parafialnych oraz poza nimi, jak i na indywidualnych wywiadach pogłębianych z każdym z animatorów, które odbywały się w ich domach (Madeleine, Jacques) lub na plebanii (Jeanne). Jacques, Jeanne i Madeleine są zdecydowanie bardziej aktywni od pozostałej dwójki, a jednocześnie należą do różnych grup parafian – różni ich wiek, pochodzenie (Jacques i Madeleine urodzili się we Francji, Jeanne pochodzi z Togo), pozycja materialna, formacja religijna.

Animatorzy liturgiczni nie mają sformalizowanego statusu w Kościele katolickim, są jednak osobami powszechnie spotykanymi we francuskich parafiach. Potrzeba ich działalności jest wywodzona z ustaleń Soboru Watykańskiego II, zalecającego czynny udział wiernych w liturgii mszy świętej¹¹. Są oni osobami świeckimi, członkami wspólnoty, których zadaniem jest prowadzenie wspólnej modlitwy zgromadzenia. W czasie mszy zajmują miejsce w prezbiterium, za pulpitem, i prowadzą śpiew oraz odpowiedzi wiernych w momentach przewidzianych w mszale rzymskim. Do ich zadań należy także wcześniejsze przygotowanie celebracji – wybranie pieśni, ewentualne nauczenie wiernych tekstów i melodii, a także

współpraca z osobami odpowiedzialnymi za oprawę muzyczną (w kościele Saint-Joseph oznacza to przekazanie partytur organistów). Animatorzy liturgiczni mają także dbać o to, by zgromadzeni na mszy wierni aktywnie włączali się w liturgię poprzez śpiew i wypowiedziane modlitwy. Mają więc decydujący wpływ na kształt celebracji.

Z punktu widzenia animatorów śpiew w czasie mszy dzieli się na dwa rodzaje: części stałe mszy oraz pieśni liturgiczne. Do części stałych należą *Kyrie*, *Gloria*, *Agnus Dei* i wszystkie inne powtarzane co tydzień modlitwy. W ich przypadku swoboda działania jest niewielka – można zaproponować zmodyfikowaną formę, ale tylko w ściśle ustalonych przez Kościół granicach. *Kyrie* nie musi być śpiewane po grecku, ale nie można zastąpić go pieśnią przekazującą inny sens. Podczas gdy części stałe pozostają relatywnie niezmiennie, animatorzy mają swobodę w wyborze pieśni liturgicznych. Trzy główne to pieśni na: wejście, komunię oraz wyjście. Mogą im towarzyszyć pieśni w czasie procesji z darami, druga pieśń w czasie komunii (w czasie głównych świąt, gdy wiernych jest więcej niż zwykle) i w czasie przekazywania znaku pokoju. Rolą animatorów jest zaproponowanie tekstów, które tworzą spójny program – przekazują treść dostosowaną do głównych tematów czytań lub momentów roku liturgicznego. Wspólnie z księżmi są więc oni odpowiedzialni za przekaz, który kierowany jest do wiernych.

Madeleine

Madeleine do parafii trafiła przypadkiem, kiedy przeniosła się do Paryża i zamieszkała kilkaset metrów od kościoła. Jest najmłodsza wśród ani-

¹¹ Zob. na przykład <https://www.paroisse-singapour.com/wp-content/uploads/2016/10/Guide-de-lanimateur-de-chant.pdf> (dostęp w dniu 6 listopada 2018), i wiele innych poradników dla animatorów dostępnych w Internecie.

matorów liturgicznych w Saint-Joseph – ma około trzydziestu lat. Należy do grupy parafian z klasy średniej, którzy poznali się podczas spotkań formacyjnych dla młodych, pracujących dorosłych (*jeunes professionnels*), ale obecnie stanowią grupę głównie towarzyską. Jak twierdzi, ona i jej znajomi wyraźnie odróżniają się od pozostałych parafian („nie rozmawiamy o tych samych tematach, nie myślimy w ten sam sposób”¹²) i nie utrzymują z nimi bliższego kontaktu.

Jej rozwój religijny był zbliżony do stereotypowej drogi francuskich katolików z wyższych klas społecznych. Wychowała się w domu na przedmieściach Paryża. Jest córką matki „pochodzącej z wysokiej francuskiej arystokracji”, zaangażowanej religijnie, oraz ojca z rodziny mieszczańskiej. Jako szesnastolatka została „panią od katechezy” w swojej rodzinnej parafii, a następnie animatorką duszpasterstwa dla młodzieży. Obecnie nie angażuje się w inne działania parafialne poza animowaniem mszy niedzielnych i uczestnictwem w lekcjach śpiewu gregoriańskiego. Jako jedyna z animatorów umie grać na instrumencie i zna teorię muzyki.

W odróżnieniu od pozostałych animatorów, przygotowując mszę, Madeleine skupia się głównie na wymiarze estetycznym. Pieśni, które wybiera, muszą być przede wszystkim piękne. Kwestie czysto muzyczne mają dla niej większe znaczenie niż spójność tematyczna nabożeństwa lub znalezienie pieśni najlepiej odpowiadających biblijnym tekstom odczytywanym w trakcie mszy. Nie przykładają też większej wagi do współpracy z księdzem przygo-

towującym homilię (propozycje pieśni przesyła zazwyczaj w sobotę rano, gdy jest już za późno na wspólne głębsze zastanowienie się nad nimi).

Jej główny zarzut wobec pieśni używanych zwyczajowo w kościele Saint-Joseph dotyczy ich wieku – repertuar innych animatorów zdominowany jest przez utwory powstałe w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Co prawda po przyjeździe do parafii „nauczyła się odkrywać te pieśni na nowo, dostrzegając, jak piękne są ich słowa”, ale podczas swoich mszy stara się wprowadzać nowe kompozycje, w tym pieśni łacińskie pochodzące z repertuaru nowych wspólnot katolickich.

Napotyka przy tym na dwie główne trudności. Pierwsza z nich jest czysto praktyczna: łatwiej używać pieśni znajdujących się w wydany dwa lata wcześniej śpiewniku (Madeleine jako jedyna spośród aktywnych animatorów nie uczestniczyła w jego przygotowaniu). Nie trzeba wtedy szukać partytury dla organisty ani drukować tekstów dla wiernych. Co więcej, odejście od ustalonego repertuaru musi zostać uzasadnione przed resztą parafian, którzy (według słów Madeleine) wolą śpiewać pieśni, które znają.

Druga trudność dotyczy tego, że używanie łaciny postrzegane jest przez parafian jako deklaracja światopoglądowa. Jak twierdzi animatorka,

w Saint-Joseph bardzo trudno jest wprowadzić łacinę, bo [wierni] nie są [do tego] przyzwyczajeni. Mają nawet trudności z greckim *Kyrie*. Saint-Joseph to raczej mentalność parafii lewicowych. Łacina to raczej mentalność parafii prawicowych. To nie tak,

¹² Cytaty z wywiadów przytaczam w tłumaczeniu własnym.

że nie zauważają piękna tych pieśni, raczej... jeśli zaczniesz wprowadzać łacinę, wprowadzasz nową mentalność.

W ten sposób różnice polityczne uwidoczniają się poprzez preferowaną estetykę. Jak twierdzi Madeleine, „kiedy przychodzi się do kościoła, pieśni odpowiadają mentalności ludzi”. Ona sama sytuuje się w kontraście do pozycji politycznej, którą postrzega jako dominującą w parafii Saint-Joseph. W tym kontekście kluczowym wydarzeniem jest „Manif pour tous”¹³ – Madeleine, wraz z resztą parafian ze swojej grupy towarzyskiej uczestniczyła w demonstracji, ale nie afiszuje się z tym. Podejrzewa, że przez resztę parafian byłoby to źle widziane.

W jedną z niedziel Madeleine zdecydowała się na próbę wprowadzenia nieznanego w Saint-Joseph zestawu części stałych mszy oraz pieśni liturgicznych: „mszy Świętego Jana”, składającej się w znacznej mierze z tekstów łacińskich. Był to najambitniejszy moment jej działalności jako animatorki, który jednak zakończył się jednoznaczną porażką. Parafianie, postawieni przed koniecznością nauczenia się nowych pieśni oraz części stałych mszy poczuli się zagubieni i wycofali się z aktywnego uczestnictwa w śpiewie. Nie zahamowało to jednak całkowicie zapędów innowatorskich Madeleine – jak twierdzi, nadal będzie starała się wprowadzać nowy repertuar, ale skupiając się na proponowaniu nowych pieśni powoli, nie więcej niż jednej na raz.

¹³ Największa, coroczna demonstracja francuskich środowisk katolickich w obronie tradycyjnego modelu rodziny, sprzeciwiająca się przede wszystkim małżeństwom homoseksualnym i aborcji.

Jacques

Jacques jest pięćdziesięciokilkuletnim nauczycielem, jednym z najbardziej zaangażowanych parafian: poza animacją liturgii, udziela się także w duszpasterstwie dla młodych, jest członkiem rady duszpasterskiej, rady ekonomicznej, uczestniczy w działaniach Misji robotniczej oraz w parafialnej komisji papieskiego synodu o rodzinie. Czasem sam odnosi wrażenie, że robi zbyt dużo, zdejmując odpowiedzialność z innych parafian.

Jacques włączył się aktywnie w życie Kościoła już jako młody człowiek, uczestnicząc w animacji liturgicznej oraz będąc członkiem ruchu JIC (*Jeunesse Indépendante Chrétienne – Niezależna Młodzież Chrześcijańska*). Chociaż zawsze mieszkał nie dalej niż trzysta metrów od kościoła Saint-Joseph, w młodości był związany z inną parafią. Był to kościół, w którym dominował model religijności promowany przez Akcję Katolicką, podkreślający wartość zaangażowania społecznego jako sposobu przeżywania wiary. Wierzący starali się połączyć swoją przynależność religijną z życiem prywatnym i zawodowym, traktując ją jako sposób na bardziej wartościowe życie. W takim rozumieniu chrześcijaństwa w centrum znajdują się relacje między ludźmi – to przez nie można zbliżyć się do Boga.

Jego zaangażowanie w byłej parafii skończyło się, gdy kościół został oddany pod opiekę wspólnocie Chemin Neuf¹⁴. Nacisk na zaangażowanie społecz-

¹⁴ Chemin Neuf jest ekumeniczną wspólnotą chrześcijańską założoną we Francji w roku 1973 przez jezuitę Laurenta Fabre’a, skupiającą świeckich i duchownych różnych wyznań (w przeważającej większości katolików). Czerpie inspirację z ruchów charyzmatycznych i duchowości ignacjańskiej.

ne został zastąpiony przez waloryzowanie indywidualnej pobożności, modlitwę kontemplacyjną i akcentowanie indywidualnej relacji wierzącego z Bogiem. Jak mówi Jacques: „ludzie, którzy byli zaangażowanymi parafianami, zostali trochę... może nie odrzuceni, ale poczuli się mniej potrzebni”¹⁵.

Jako animator w parafii Saint-Joseph Jacques odnalazł możliwość zaangażowania chrześcijańskiego zgodnego z własnym modelem religijności. W centrum jego zainteresowania stoi Kościół rozumiany jako wspólnota wiernych. Widać to wyraźnie, gdy słucha się opowieści o początkach jego działalności: „to Kościół woła, to Kościół daje misję. Przygląda ci się, prosi cię, ma swoje potrzeby. (...) To wyszło naprzeciw mojemu pragnieniu żeby coś zrobić. Widziałem, że jest prawdziwa potrzeba, usłyszałem prawdziwe powołanie”. Jacques przedstawia swoje zaangażowanie religijne jako odpowiedź na powołanie, ale wołającym nie jest Bóg, tylko Kościół.

W czasie każdej mszy, którą animuje, Jacques stara się osiągnąć dwa cele: po pierwsze, inspirować wiernych; po drugie, zapewnić tematyczną jednorodność celebracji. Chce, by z każdej mszy parafianie wyszli z jasnym przekazem, który pomagałby im w chrześcijańskim przeżywaniu codziennego życia. Jak twierdzi, „to rozesłanie jest najważniejsze” – inspiracja, z którą wychodzi się z kościoła. Jacques czuje się częściowo odpowiedzialny za do-

starczenie tego przekazu. Stara się dobrać pieśni, które pomogą wiernym lepiej zrozumieć czytania i homilię. Mówi, że „przygotowanie liturgii to nie tylko sprawienie, by śpiewali, to także pozwolenie ludziom na wejście w tekst, na przyswojenie go”. Aby to osiągnąć, poświęca wiele uwagi słowom pieśni, które wybiera, i konsultuje je z księdzem przygotowującym kazanie.

Jacques dąży do stworzenia spójnego programu duszpasterskiego, który byłby realizowany przez animatorów liturgicznych. Jest nastawiony sceptycznie do tych, którzy – jak Madeleine czy Jeanne – nie do końca wpisują się w jego rozumienie misji animatora. Jego zdaniem poświęcają zbyt mało uwagi tekstom pieśni. Szczególnie niechętnie odnosi się do utworów pochodzących z repertuaru grup charyzmatycznych. Jak mówi, „to często pieśni uwielbienia: mówimy dużo o wertykalnej relacji z Bogiem, chwalimy Boga, bo jest Bogiem (...). Co w tych tekstach mówimy o człowieku? Niewiele”. Jacques przyznaje, że „pieśni charyzmatyczne”¹⁶ mogą być piękne na poziomie czysto muzycznym, ale dla niego nie ma to większego znaczenia. Jego zdaniem tego rodzaju repertuar nie ma zastosowania praktycznego – nie pomaga wiernym w życiu wspólnotowym.

Jeanne

Jeanne do parafii Saint-Joseph trafiła mniej więcej piętnaście lat temu, gdy po raz pierwszy znalazła się w Paryżu. Jako świeża imigrantka z Togo odnalazła

¹⁵ Jak twierdzi Laurent Villemin, przejmowanie kościołów przez księży związanych ze wspólnotami charyzmatycznymi często prowadzi do podobnych konfliktów: „często widzi się wspólnoty [charyzmatyczne] przybywające do kościołów diecezjalnych z misją ewangelizacyjną, jak gdyby nic nie poprzedzało ich zjawienia się” (Villemin 2006: 642).

¹⁶ „Pieśni charyzmatyczne” oznaczają w tym przypadku pieśni pochodzące z repertuaru wspólnot charyzmatycznych. W przypadku parafii Saint-Joseph dotyczy to głównie pieśni stworzonych przez członków wspólnoty Emmanuel.

w niej katolików w podobnej sytuacji i szybko aktywnie włączyła się w życie kościoła. Chociaż od dawna nie mieszka już w okolicy, pozostaje jedną z osób najbardziej zaangażowanych w parafii. Poza animowaniem liturgii pracuje także jako katecheta, bierze udział w spotkaniach grupy biblijnej, rady duszpasterskiej, w akcjach społecznych, lekcjach śpiewu gregoriańskiego. Jako jedyna z animatorów stara się także codziennie uczestniczyć w mszy świętej. Można odnieść wrażenie, że głównym ograniczeniem jest stosunkowo mała ilość wolnego czasu, jaką dysponuje – Jeanne pracuje jako opiekunka dzieci na bogatych przedmieściach, do pracy dojeżdża z drugiego końca miasta. Chociaż życie zawodowe nie pozwala jej bywać w kościele Saint-Joseph tak często, jak by chciała, pozostaje głęboko związana z parafią.

Dla Jeanne religijność jest bezpośrednio związana z doświadczeniem migracji. Opowiadając o swoim zaangażowaniu, mówi, że jest to jej „sposób na podziękowanie Bogu, który jest zawsze ze mną w moim życiu imigrantki”. Przez ten pryzmat postrzega także parafię Saint-Joseph, którą określa jako złożoną prawie w całości z imigrantów¹⁷. Jest to tym bardziej istotne, że przed wyjazdem z Togo nie była osobą tak głęboko wierzącą, jak obecnie. Uczestniczyła w mszach, ale – jak twierdzi – religia ją nudziła. Nie czuła powołania, by się zaangażować. Jej aktywność religijna była także hamowana przez męża, nastawionego do Kościoła niechętnie¹⁸.

¹⁷ Jej subiektywny opis składu społecznego parafii znacząco odbiega od sytuacji rzeczywistej – osoby o francuskim pochodzeniu stanowią mniej więcej połowę wszystkich parafian.

¹⁸ Mąż Jeanne został w Togo, ale regularnie odwiedza ją w Paryżu. Jak wielu innych imigrantów, Jeanne przekazuje znaczną część swoich dochodów na utrzymanie rodziny w kraju pochodzenia.

Przygotowując się do prowadzenia mszy, Jeanne, bardziej niż inni animatorzy, skupia się na swoim własnym doświadczeniu. Podobnie jak Jacques, przygotowuje się z wyprzedzeniem i konsultuje wybór pieśni z księdzem. Jednak, podczas gdy Jacques skupia się przede wszystkim na tym, co chce przekazać wiernym, Jeanne kładzie nacisk na własne przygotowanie. Przedstawia ten proces jako wzbogacanie swojego własnego życia duchowego, odkrywanie w tekstach czytań znaczeń, których wcześniej nie dostrzegała. Jacques szuka wyrazistego tematu mszy, by przekazać go parafianom, dla Jeanne jest to raczej sposób na przygotowanie siebie.

Głównym celem, który Jeanne stawia sobie podczas nabożeństwa, jest zjednoczenie wszystkich zgromadzonych wiernych we wspólnej modlitwie. Aby to osiągnąć, wybiera pieśni, które inni animatorzy określają jako proste na poziomie zarówno muzycznym, jak i tekstowym. Są to zazwyczaj mało skomplikowane melodie i krótkie, wielokrotnie powtarzane frazy. Rzadko wprowadza nowe pieśni, których wierni musieliby się uczyć (w czasie kilku miesięcy, które spędziłem w parafii Saint-Joseph, Jeanne tylko raz zaproponowała nową pieśń liturgiczną). Wykorzystywanie pieśni znanych i prostych pozwala Jeanne osiągnąć to, co uznaje za główny cel liturgii. Jak mówi – „naszą siłą jest to, że wszyscy uczestniczą”. Stawia ją to w opozycji wobec innych animatorów, którzy sceptycznie odnoszą się do prostoty melodycznej (Madeleine) oraz treściowej (Jacques) pieśni.

Jeanne stawia się także w wyraźniej innej pozycji wobec wiernych niż Jacques. Ten ostatni postrzega siebie jako osobę znajdującą się po stronie kapłanów

– stara się prowadzić parafian na drodze do lepszego zrozumienia wiary. Z kolei Jeanne określa swoją rolę jako służbę wspólnocie: „lubię sprawiać ludziom radość, nawet jeśli nie mam z tego korzyści”.

„Każdy przeżywa wiarę na swój sposób”

Każde z trójki animatorów inaczej podchodzi do swojego zadania. Wskutek tych różnic, niedzielne msze z tygodnia na tydzień bardzo się różnią, pod względem repertuaru i dynamiki zgromadzenia. Czasem większy nacisk położony jest na modlitwę kontemplacyjną, czasem na wspólny śpiew lub słuchanie komentarza do Pisma Świętego.

Zbierając wątki przewijające się w portretach animatorów, można wskazać płaszczyzny, na których występują różnice między nimi. Pierwsza z nich dotyczy postrzegania własnej roli. Madeleine koncentruje się na przygotowaniu celebracji, która byłaby jak najpiękniejsza, i postrzega siebie przede wszystkim w kategoriach muzycznych – jako dyrygentkę. Jacques przewodzi wiernym, dbając, by każdy z nich wyszedł z kościoła wzbogacony i odpowiednio zrozumiał przekaz mszy. Jeanne patrzy na animację przez pryzmat własnego doświadczenia i postrzega siebie jako członkinię zgromadzenia, która wraz z innymi modli się i stara się doskonalić w wierze.

Kolejna różnica to skoncentrowanie się na warstwie muzycznej lub tekstowej pieśni, które można określić jako dbałość bądź o jedność estetyczną celebracji (jak Madeleine), bądź o jedność tematyczną (jak Jacques i Jeanne). Pieśni dobierane są w tych dwóch modelach według różnego klucza: współgrają ze

sobą na poziomie melodycznym lub tekstowym. Istotną różnicą wpływającą na kształt liturgii jest też położenie nacisku albo na same pieśni (Madeleine i Jacques), albo na uczestnictwo wiernych (Jeanne). Uczestnicy niedzielnej mszy mogą być bowiem traktowani albo jako odbiorcy treści, albo jako aktywni uczestnicy, których trzeba włączyć w tworzenie liturgii. W pierwszym przypadku kluczowa jest forma lub treść pieśni, w drugim jej potencjał mobilizacji wiernych. Ten wymiar jest powiązany z inną znaczącą różnicą w traktowaniu parafian: można zwracać się do każdego z nich osobno (Jacques), albo do wszystkich wspólnie jako zgromadzenia (Jeanne). Ostatnią różnicą, na którą warto w tym miejscu zwrócić uwagę, jest podejście do samej mszy. Może być ona rozumiana albo jako zamknięta, wyodrębniona całość, moment wyraźnie oddzielony od reszty dnia (Madeleine, Jeanne) albo jako moment rozesłania, który musi być połączony z życiem poza kościołem (Jacques). Skutkuje to podejściem do liturgii bądź jako do osobnego wydarzenia, bądź jako do elementu szerszego programu duszpasterskiego.

Trzeba zauważyć, że podziały między animatorami nie układają się w sposób jednoznaczny. W przypadku dbałości o jedność tematyczną bądź estetyczną liturgii Jacquesa i Jeanne można przeciwstawić Madeleine. Jednak w innych wymiarach linie podziału wyglądają inaczej: w przypadku sposobu traktowania wiernych Jacquesowi bliżej jest do Madeleine niż do Jeanne. Gdy w grę wchodzi kwestia traktowania mszy jako zamkniętej całości lub momentu rozesłania, postawa Madeleine i Jeanne kontrastuje z podejściem Jacquesa. Z kolei podczas gdy dla Jacquesa istotne jest nawiązanie

kontakty z każdym wiernym indywidualnie, a dla Jeanne – ze zgromadzeniem jako całością, w przypadku Madeleine ten wymiar nie ma większego znaczenia. Animatorzy mogą więc zbliżyć się do siebie w pewnych wymiarach, ale wyraźnie różnić się w innych.

Próby wpisania różnic między animatorami w klasyczne rozróżnienia typów religijności chrześcijańskiej sprawiają trudności. Przykładami takich typologii mogą być propozycje Danièle Hervieu-Léger i Alberta Piette'a. Hervieu-Léger (2010) proponowała podstawowy podział na religię rytualną (która wymaga jedynie przestrzegania praktyk) oraz religię zinterioryzowaną, wymagającą indywidualnego przyjęcia prawd religijnych. Z kolei Piette (1999) zaproponował podział wyrażający podobne intuicje, ale bardziej zniuansowany. Wpisywał postawy wiernych w układ współrzędnych, w którym jedna z osi rozciągała się od przynależności (z którą kojarzone były tradycja, lokalność oraz hierarchia) do podejścia społeczno-politycznego (przeszłość, szersze terytorium i świeccy), a druga od natchnienia (wnętrze, miłość, inwencja) do obiektywizacji (przedmioty, skrupuły, kodyfikacja)¹⁹.

Wpisanie przedstawionych wyżej różnic między animatorami w te typologie rodzi trudności dwójakiego rodzaju. Po pierwsze, konkretne praktyki animatorów mogą nie mieścić się w proponowanych przez badaczy kategoriach. Tak jest w przypadku wprowadzanych przez Madeleine pieśni ła-

cińskich – są one elementem tradycji Kościoła, ale w przypadku parafii Saint-Joseph stanowią zerwanie z tradycją lokalną (od wielu lat śpiewa się tam pieśni późniejsze, pochodzące z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, posługujące się zupełnie innymi środkami wyrazu). Zachodzi tu więc konflikt między dwiema wartościami (tradycją i lokalnością), które w typologii Piette'a wchodzi w skład tej samej postawy (przynależności).

Po drugie, niemożliwe jest jednoznaczne przyporządkowanie konkretnych animatorów do proponowanych przez badaczy typów religijności. Widać to w przypadku Jeanne, która czasem sytuuje się po stronie religii zinterioryzowanej (gdy dba o własne zrozumienie wiary w trakcie przygotowania do mszy), a czasem rytualnej (traktując liturgię jako spotkanie wspólnoty uczestniczącej w rytuale, bez względu na indywidualności). Podobne trudności sprawia przyporządkowanie postawy Jacquesa. Z jednej strony jest on bardzo zaangażowany w lokalność parafii i miejscową tradycję (a więc bliski „przynależności” Piette'a), ale z drugiej wyraźnie opowiada się za odpowiedzialnością świeckich i nieufnie odnosi się do hierarchii kościelnej (a więc sytuuje się bliżej „podejścia społeczno-politycznego”). Z kolei w przypadku Madeleine kłopoty klasyfikacyjne sprawia umiejscowienie jej na drugiej z osi, rozciągającej się od obiektywizacji do natchnienia. Z jednej strony, wiele uwagi poświęca formie pieśni, które proponuje wiernym, co stawiałoby ją po stronie obiektywizacji; z drugiej jednak strony, jej celem jest ułatwienie wiernym indywidualnej kontemplacji, co należałoby raczej przyporządkować do przeciwległego bieguna.

¹⁹ W oryginale francuskim układ współrzędnych wyznaczany jest przez osie *filiation – approche socio-politique* oraz *inspiration – objectivation*.

Podejście relacyjne

Zastosowanie opisanych wyżej typologii postaw jest więc problematyczne z dwóch powodów: po pierwsze, konkretne działania animatorów mogą nie wpisywać się w tak określone kategorie; po drugie, przekonania animatorów nie są jednorodne, oscylują między przeciwstawnymi biegunami osi. Odwołując się do perspektywy teoretycznej wywodzącej się z myśli Simmla i teorii aktora-sieci, pytanie o dzielące ich różnice można postawić w inny sposób: jak postrzegają relację centralną dla ich wiary?

Każde z animatorów uważa niedzielną mszę za moment kontaktu z Bogiem, uprzywilejowany względem innych form modlitwy. Nikt z nich nie ma wątpliwości, że to do niego się zwracają (każde z nich zgodziłoby się z wypowiedzią Madeleine, że „to Chrystus nas [tu] zbiera”). Jednak każde z nich postrzega w inny sposób relację wiernych z Bogiem, ale i jego samego. Zrekonstruowanie tego, w jaki sposób każde z trójki animatorów buduje tę relację pozwala przedstawić ich działania jako elementy spójnej postawy, jako konsekwencje przyjęcia konkretnego modelu religijności. Dzięki temu możliwe stanie się zrozumienie, z czego wynikają różnice między nimi. Wyraźne stanie się także, że różnice w prowadzeniu liturgii wynikają z odmiennego pojmowania jej roli w nawiązywaniu relacji między wiernym a Bogiem.

Dla Madeleine kluczowa jest relacja jednostki z Bogiem. Jest ona konstruowana przede wszystkim poprzez dążenie do stworzenia pięknej ce-

lebracji. W tym modelu religijności człowiek jest postrzegany jako wchodzący w indywidualną relację z Bogiem, opartą na kontemplacji i wychwalaniu go. Celem niedzielnej mszy jest więc stworzenie estetycznie przemyślanej celebracji, która mogłaby sprawić przyjemność zarówno uczestnikom, jak i Bogu. Zadaniem liturgii jest ułatwienie wiernym kontaktu z Bogiem poprzez stworzenie atmosfery sprzyjającej budowaniu tej relacji (co można osiągnąć przez indywidualną modlitwę, zarówno w trakcie mszy, jak i poza nią), oraz zaświadczenie o wysiłku, który wierni wkładają w wychwalanie go.

Dla Jacquesa tworzenie relacji z Bogiem jest efektem budowania więzi między jednostkami. Celem mszy jest uświadomienie wiernym, że odwołanie do Boga powinno być nieustannie obecne jako kontekst ich interakcji z innymi ludźmi. W tej perspektywie, relacji z Bogiem nie buduje się bezpośrednio, ale jest ona emergentnym efektem zaangażowania w relacje międzyludzkie. Zadaniem liturgii nie jest więc wejście w relację z Bogiem, ale raczej przekazanie nauki, która pomogłaby wiernym odpowiednio tworzyć więzi społeczne, a także przypomnienie chrześcijańskiego kontekstu, w którym powinno się to odbywać. W efekcie, dla Jacquesa niedzielna msza nie stanowi aż tak istotnego elementu życia katolickiego, jak dla innych animatorów – jest dodatkiem do najważniejszych aktywności, a nie ich podstawą.

Podczas gdy Madeleine i Jacques podchodzili do kwestii kontaktu z Bogiem w perspektywie jednostkowej, dla Jeanne kluczowa jest relacja między

nim a wspólnotą²⁰. W tym modelu wierni nie działają pojedynczo, ale jako zgromadzenie. Dlatego właśnie tak istotną kwestią jest zapewnienie przez animatora aktywnego uczestnictwa we mszy wszystkich wiernych. Dla Jeanne niedzielna msza jest więc znacznie ważniejszym wydarzeniem niż dla innych animatorów: jest momentem, w którym parafia zbiera się razem, i może wspólnie modlić się do Boga. Jednostkowe różnice między wiernymi nie mają większego znaczenia. Msza nie mogłaby zostać zastąpiona ani przez indywidualną kontemplację, ani przez prywatne przyswajanie nauki.

Różne podejścia do liturgii, prezentowane przez trójkę animatorów, wynikają z odmiennego postrzegania przez nich centralnej relacji, nawiązywanej w trakcie mszy. Kontakt między wierzącym a Bogiem może być nawiązywany indywidualnie i bezpośrednio (w przypadku Madeleine), indywidualnie ale za pośrednictwem innych wierzących (w przypadku Jacquesa) lub bezpośrednio z Bogiem, ale w sposób zbiorowy (Jeanne). Te różnice w podejściu przekładają się na opisywane wyżej różnice w ich działaniach jako animatorów. Tym trzem sposobom postrzegania relacji wierzących z Bogiem odpowiada skupienie się na kontemplacji, wymiarze społecznym lub wymiarze wspólnotowym. W perspektywie relacyjnej możliwe staje się pokazanie różnic w podejściu trójki animatorów do prowadzenia mszy jako do różnic w postrzeganiu relacji między wierzącymi a Bogiem, która według Simmla stanowi centrum chrześci-

jańskiej religijności. Madeleine, Jacques i Jeanne w różny sposób definiują tę relację, a co za tym idzie – w różny sposób ją budują.

Dystrybucja i koordynacja

W tym momencie warto powrócić do pytania dotyczącego specyfiki parafii jako wspólnoty opartej na arbitralnym przyporządkowaniu, a nie dobrowolnym zrzeszeniu. Konsekwencją geograficznego podziału wiernych jest heterogeniczność powstałej w ten sposób grupy religijnej, która może przejawiać się na poziomie klasowym, etnicznym, językowym i innych. Na poziomie religijnym różnorodność parafii można opisać właśnie jako współlistnienie różnych sposobów postrzegania relacji łączącej wierzących i Boga. Jak w takiej sytuacji udaje się zachować jedność wspólnoty?

W przypadku parafii miejskiej nie wystarczy powołać się na wygodę związaną z dogodnym położeniem kościoła – wielu wiernych pojawiających się w kościele Saint-Joseph na co dzień mieszka w innych dzielnicach. Warto więc sięgnąć po narzędzia analityczne wypracowane (na podstawie badań prowadzonych w zupełnie innym terenie) przez Anne-Marie Mol (2002), które sytuują się w nurcie badań inspirowanych teorią aktora-sieci. Mol proponuje podejście relacyjne i sytuacjonistyczne, w którym każdy obiekt istnieje, kiedy wchodzi w relacje, i jest w tych relacjach definiowany. Według jej perspektywy istnienie jest byciem w relacji. W opisywanym przez Mol przykładzie obiektem badania jest choroba, istniejąca w różny sposób w różnych momentach wizyty pacjenta w szpitalu. W podobny sposób można spojrzeć na katolickiego Boga, do którego

²⁰ Nie oznacza to, że perspektywa bardziej indywidualistyczna jest u niej zupełnie nieobecna – Jeanne ma też osobistą relację z Bogiem, który pomaga jej w życiu imigrantki, ale w czasie mszy ten aspekt znajduje się na dalszym planie.

zwracają się Madeleine, Jacques i Jeanne: jest on inny w zależności od tego, jak budowana jest relacja. Bóg Madeleine jest Bogiem wchodzącym w bezpośrednią relację z wiernym, dającym się poznać indywidualnie; Bóg Jacquesa jest aktywny, działa na świat za pośrednictwem swoich wiernych; Bóg Jeanne jest siłą łączącą członków zgromadzenia.

Mol na podstawie opisów etnograficznych rekonstruuje dwa procesy, które wspólnie umożliwiają istnienie obiektu zwielokrotnionego (*multiple object*): dystrybucji i koordynacji. Dzięki nim obiekty mogą być tworzone w różny sposób w konkretnych sytuacjach, a jednocześnie zachowywać jedność. Podczas gdy dystrybucja umożliwia swobodę w kształtowaniu relacji, koordynacja zapewnia spójność obiektów.

Podobne procesy można obserwować także w przypadku życia parafialnego. Pierwszym krokiem do zapewnienia jedności wspólnoty jest jej rozproszenie. Poza niedzielą mszą każdy z animatorów uczestniczy w parafii w różnych aktywnościach: związanych ze śpiewem, pomocą społeczną, wzajemnym wsparciem, modlitwą, katechezą. W trakcie tych działań mogą pracować nad relacją z Bogiem zgodnie z własnymi preferencjami, wybierając te praktyki, które najbardziej odpowiadają ich własnemu podejściu. Charakterystyczne, że w parafii Saint-Joseph księża celowo wycofują się z aktywności pozaliturgicznej, pozwalając świeckim kształtować działania podejmowane w ramach parafii. Dzięki temu każdy z nich ma szansę brać udział w aktywnościach odpowiadających jego wizji katolicyzmu. Madeleine, dla której istotny jest wymiar estetyczny religii, uczest-

niczy w kursie śpiewu gregoriańskiego. Jacques, dla którego główne znaczenie ma społeczna misja Kościoła, angażuje się w działalność Misji Robotniczej. Jeanne, która centralne miejsce przyznaje wspólnej modlitwie oraz pracy nad pogłębianiem własnej wiary, uczestniczy w codziennych mszach oraz spotkaniach grupy biblijnej. Dzięki działaniu procesów dystrybucji każdemu z nich udaje się realizować własny model religijności.

Aby jednak nie doszło do trwałego podziału na grupy osób o podobnych preferencjach, konieczne są także momenty koordynacji. Taką rolę pełnią doświadczenia wspólne dla całej parafii, takie jak regularne zgromadzenia parafialne (*assemblés paroissiales*), w trakcie których członkowie parafii dyskutują nad istotnymi dla wspólnoty problemami. Podobna jest także funkcja nauczania księży, prowadzonego w trakcie mszy. Niezależnie od tego, który z animatorów przygotowuje liturgię, a więc który model relacji między wiernymi a Bogiem wywiera największy wpływ na mszę w konkretną niedzielę, księża regularnie poruszają w trakcie homilii kwestię jedności Kościoła katolickiego pomimo jego wewnętrznego zróżnicowania. Jak podkreślał Albert Piette, teoretyczny dyskurs teologiczny pełni niezwykle ważną rolę w podtrzymywaniu jedności lokalnego Kościoła (1999). Sprawdza się to także w przypadku parafii Saint-Joseph: w przekazie kierowanym do parafian powracają metafory takie jak obraz drzewa o wielu gałęziach, mające na celu ukazanie możliwości harmonijnego połączenia różnorodnych postaw.

Istotny jest także fakt, że w trakcie niedzielnych mszy, a więc centralnych momentów życia parafial-

nego, swój wyraz znajdują różne modele relacji między wierzącymi a Bogiem. Po mszy animowanej przez Madeleine następują liturgia przygotowana przez Jacquesa lub Jeanne. Dzięki temu parafianie mają szansę uczestniczyć w celebracji w formie najbardziej im odpowiadającej, chociaż nie zdarza się to co tydzień. Rotacja wśród animatorów pozwala na utrzymanie w parafii wiernych o różnorodnych preferencjach. Przykładem innej sytuacji może być historia kościoła, z którym w młodości związany był Jacques. Opowiadanie się osób odpowiedzialnych za liturgię za jednym, specyficznym modelem doprowadziło tam do odejścia części wiernych, którzy stracili możliwość aktywności religijnej zgodnej z własnymi preferencjami.

Podsumowanie

Odwołanie do teorii religii Simmla i badań prowadzonych w nurcie teorii aktora-sieci pozwala na poddanie socjologicznej refleksji kwestii relacji między wiernymi a Bogiem. Pozwala więc wydożyć to, co dla wiary religijnej jest specyficzne, i co odróżnia ją od innych rodzajów aktywności.

Przedstawienie różnic w praktyce prowadzenia liturgii trójki animatorów liturgicznych jako odmiennych sposobów postrzegania tej kluczowej

dla katolicyzmu relacji pomaga zrozumieć, z czego wynikają podejmowane przez nich decyzje. Analizowane w takiej perspektywie, ich działania okazują się realizacją spójnego programu. Każde z trójki animatorów liturgicznych w inny sposób rozumie relację łączącą wiernych z Bogiem: dla Madeleine jest ona indywidualna i bezpośrednia; dla Jacquesa indywidualna, ale pośrednia; dla Jeanne bezpośrednia, ale zbiorowa. Te różnice w sposobie postrzegania kluczowej relacji znajdują odzwierciedlenie w ich praktyce prowadzenia liturgii.

W odróżnieniu od wspólnot opartych na dobrowolnym zrzeczeniu wiernych parafia jest grupą religijną, w której – ze względu na arbitralność przyporządkowania członków – szczególnie wyraźnie mogą pojawiać się kłopoty z pogodzeniem konkurencyjnych modeli religijności. Jeśli tak się dzieje, konieczne może być odpowiednie zagospodarowanie tych różnic. Jednym z mechanizmów zapobiegających odejściu części wiernych może być połączone działanie procesów dystrybucji i koordynacji, umożliwiających członkom parafii praktykowanie wiary zgodnie z własnymi preferencjami, ale jednocześnie zbierających ich w momentach wspólnych celebracji, podkreślających jedność wspólnoty.

Bibliografia

Béraud Céline (2007) *Prêtres, diacres, laïcs. Révolution silencieuse dans le catholicisme français*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bleuzen Brigitte (2008) „Africains” en paroisses de banlieues. „Archives de sciences sociales des religions”, vol. 143, s. 215–234.

- Bobineau Olivier (2006) *Sociabilité et socialisation paroissiales: une comparaison franco-allemande*. „Archives de sciences sociales des religions”, vol. 133, s. 93–114.
- Cavalin Tangi, Viet-Depaule Nathalie (2012) *La mission ouvrière : la justification religieuse d'un déplacement à gauche (1940-1955)* [w:] Denis Pelletier, Jean-Louis Schlegel, red., *À la gauche du Christ. Les chrétiens de gauche en France de 1945 à nos jours*, Paris: Éditions du Seuil, s. 123–156.
- Crossley Nick (2015) *Relational sociology and culture: a preliminary framework*. „International Review of Sociology”, vol. 25(1), s. 65–85.
- Czarnowski Stefan (1958) *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego* [w:] Czarnowski Stefan, *Kultura*. Warszawa: PWN.
- Dépelteau François (2015) *Relational sociology, pragmatism, transactions and social fields*. „International Review of Sociology”, vol. 25(1), s. 45–64.
- Dianteill Erwan (2002) *Pierre Bourdieu et la religion. Synthèse critique d'une synthèse critique*. „Archives de sciences sociales des religions”, vol. 118, s. 5–19.
- Donati Pierpaolo (2015) *Manifesto for a critical realist relational sociology*. „International Review of Sociology”, vol. 25(1), s. 86–109.
- Duriez Bruno (2012) *Action catholique rurale et ouvrière et engagement social : à distance de la politique* [w:] Denis Pelletier, Jean-Louis Schlegel, red., *À la gauche du Christ. Les chrétiens de gauche en France de 1945 à nos jours*. Paris: Éditions du Seuil, s. 157–182.
- Hałas Elżbieta, Donati Pierpaolo (2017) *Introduction: Back to Relations in Themselves*. „Stan rzeczy”, nr 1(12), s. 7–12.
- Hervieu-Léger Danièle (1999) *Le pèlerin et le converti. La religion en mouvement*. Paris: Flammarion.
- Hervieu-Léger Danièle (2010) *Le partage du croire religieux dans des sociétés d'individus*. „L'année sociologique”, vol. 60, s. 41–62.
- Lambert Yves (1985) *Dieu change en Bretagne. La religion à Limerzel de 1900 à nos jours*. Paris: Éditions du Cerf.
- Lamine Anne-Sophie (2010) *Les croyances religieuses: entre raison, symbolisation et expérience*. „L'année sociologique”, vol. 60, s. 93–114.
- Latour Bruno (2010) *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*. Przełożyli Aleksandra Derra, Krzysztof Arbiszewski. Kraków: Universitas.
- Latour Bruno (2012) *Enquête sur les modes d'existence*. Paryż: La Découverte.
- Mandes Sławomir, Rogaczewska Maria (2008) *Parafia rzymsko-katolicka w środowisku lokalnym* [w:] Joanna Kurczewska, red., *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, s. 272–294.
- Mol Annemarie (2002) *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, London: Duke University Press.
- Mooney Margarita (2006) *The Catholic Bishops Conferences of the United States and France: Engaging Immigration as a Public Issue*. „American Behavioral Scientist”, vol. 49(11), s. 1455–1470.
- Motak Dominika (2013) *Między transcendencją a immanencją. Religia w myśli Georga Simmla*. Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Piette Albert (1999) *La Religion de près. L'activité religieuse en train de se faire*. Paris: Métailié.
- Piwowarski Władysław (1969) *Parafia katolicka jako grupa społeczna*. „Zeszyty naukowe KUL”, nr 3(43), s. 43–52.
- Prandini Riccardo (2015) *Relational sociology: a well-defined sociological paradigm or a challenging 'relational turn' in sociology?*. „International Review of Sociology”, vol. 25(1), s. 1–14.
- Vandenbergh Frederic (2010) *Immanent Transcendence. On Georg Simmel's Sociology of Religion*. „Journal of Classical Sociology”, vol. 10, s. 5–32.
- Villemain Laurent (2006) *La paroisse, les diocèses et les nouveaux mouvements*. „Études”, tome 405, s. 635–646.
- Verter Bradford (2003) *Spiritual Capital. Theorizing Religion with Bourdieu against Bourdieu*. „Sociological Theory”, vol. 21(2), s. 150–174.

Cytowanie

Głowacki Antoni (2018) „Każdy przeżywa wiarę na swój sposób”. *Modele religijności w paryskiej parafii katolickiej*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 15, nr 1, s. 116–134 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.1.07>.

„To Each His Own Way to Live His Faith”. Models of Religiosity in Parisian Catholic Parish

Abstract: The article shows distinct types of religiosity coexisting in a Parisian catholic parish, as evident in differences in organization of the mass observed between three liturgical animators. The analysis of differences of religious preferences is especially pertinent in case of studies made in parishes, as they are often heterogenous communities due to the arbitrary (and not voluntary) assignment of their members. The analysis proposed in the article draws from Simmel’s theory of religion as well as from the actor-network-theory, in the paradigm of relational sociology, which aims to take into account the specifics of religious phenomena. Therefore, the main task is to represent crucial relation between believers and the spiritual realm. Preferences regarding liturgy are shown as resulting from different ways of conceptualizing relation between the faithful and their God.

Keywords: catholicism, religiosity, relational sociology, sociology of religion, France